اصلاحات حقوقی و قوانین به نفع زنان در زمان محمدرضا شاه

اصلاحات حقوقی و ساختاری در راستای ارتقای جایگاه اجتماعی و حقوقی زنان در دوران محمدرضا پهلوی، عمدتاً در دو موج اساسی میان سال‌های **۱۳۴۱ تا ۱۳۵۴ خورشیدی (۱۹۶۲ تا ۱۹۷۵ میلادی)** به وقوع پیوست. این اصلاحات بخشی از برنامه نوسازی دولت و در تقابل مستقیم با ساختار سنتی و روحانیت محافظه‌کار (که به قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ انجامید) پیاده‌سازی شد.

۱. موج اول: اصلاحات سیاسی و اجتماعی (انقلاب سفید – ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۲)
این اصلاحات که با لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی آغاز شد و در همه‌پرسی ۶ بهمن ۱۳۴۱ (اصول شش‌گانه انقلاب سفید) تثبیت گردید، شالوده حقوق مدنی زنان را دگرگون ساخت:

- **اعطای حق رأی و انتخاب شدن (۱۳۴۱):** برای نخستین بار در تاریخ ایران، زنان از حق شرکت در انتخابات مجلس شورای ملی و مجلس سنا و همچنین حق کاندیدا شدن برخوردار شدند. در پی این قانون، در انتخابات دوره بیست‌ویکم (مهر ۱۳۴۲)، ۶ زن به مجلس شورای ملی و ۲ زن به مجلس سنا راه یافتند.
- **ورود به سپاه دانش و سپاه بهداشت (۱۳۴۲ به بعد):** با تشکیل سپاه دانش دختران، هزاران زن جوان برای آموزش و خدمات بهداشتی به روستاهای دوردست اعزام شدند که این امر حضور اجتماعی زنان را از پایتخت و کلان‌شهرها به مناطق سنتی گسترش داد.
- **گشایش مناصب عالی قضایی و اجرایی:** ممنوعیت ورود زنان به مناصب قضایی برداشته شد و نخستین زنان قاضی (مانند شیرین عبادی و مهرانگیز منوچهریان) و نخستین وزیر زن (فرخ‌رو پارسا به عنوان وزیر آموزش و پرورش در سال ۱۳۴۷) منصوب شدند.

۲. موج دوم: اصلاحات بنیادین در حقوق خانواده (قوانین حمایت خانواده – ۱۳۴۶ و ۱۳۵۴)
مهم‌ترین و عمیق‌ترین دگرگونی حقوقی که مستقیماً بر زندگی روزمره، ازدواج و طلاق زنان اثر گذاشت، تصویب **«قانون حمایت خانواده» در سال ۱۳۴۶** و سپس اصلاح و تکمیل آن در **سال ۱۳۵۴/۱۳۵۳** بود. این قوانین بدون لغو صریح شریعت، اختیارات مطلق مردان در نظام سنتی را به شدت محدود کردند:

- **محدودسازی شدید چندهمسری (تعدد زوجات):** مرد برای ازدواج مجدد ملزم به دریافت اجازه از دادگاه حمایت خانواده و ارائه رضایت همسر اول (یا اثبات عدم تمکین، نازایی یا بیماری صعب‌العلاج همسر اول) شد. ازدواج مجدد بدون اجازه دادگاه، جرم تلقی شده و مجازات حبس برای مرد و عاقد در پی داشت.
- **محدود کردن حق طلاق یک‌جانبه مرد:** حق طلاق مطلق مرد در محضرخانه لغو شد. هرگونه طلاق مستلزم مراجعه به دادگاه خانواده، صدور «گواهی عدم امکان سازش» و تلاش دادگاه برای داوری بود.
- **اعطای حق درخواست طلاق به زنان:** مواردی که زنان می‌توانستند بر اساس آن تقاضای طلاق دهند به شدت گسترش یافت (شامل اعتیاد مضر، ترک زندگی خانوادگی، محکومیت قطعی به زندان، ازدواج مجدد مرد بدون اجازه دادگاه و استنکاف از پرداخت نفقه).
- **تغییر قوانین حضانت فرزندان:** حضانت فرزندان پس از طلاق به جای آنکه به صورت خودکار به پدر یا خانواده پدری واگذار شود، بر اساس «مصلحت طفل» توسط دادگاه تعیین می‌شد و در بسیاری از موارد به مادر تعلق می‌گرفت.
- **افزایش حداقل سن قانونی ازدواج:** حداقل سن ازدواج برای دختران از ۱۵ سال به **۱۸ سال تمام** و برای پسران از ۱۸ سال به **۲۰ سال تمام** افزایش یافت (تخلف از این قانون مجازات کیفری داشت).

۳. سایر قوانین مکمل (۱۳۵۲ تا ۱۳۵۶)
- **قانون مجازات عمومی و سقط جنین (۱۳۵۲–۱۳۵۵):** سقط جنین در شرایط پزشکی خاص و با رضایت والدین یا در موارد ضروری درمانی تا پیش از هفته دوازدهم قانونی شد و مجازات‌های سنگین قبلی برای زنان و پزشکان تعدیل گردید.

- **قانون گذرنامه (۱۳۵۱):** اگرچه خروج زنان متأهل همچنان منوط به اجازه کتبی همسر باقی ماند، اما قوانین مربوط به دریافت گذرنامه مستقل برای زنان مجرد بالای ۱۸ سال تسهیل شد.

- **برابری دستمزد در قانون کار:** قوانینی برای پرداخت دستمزد برابر به زنان و مردان در ازای کار مساوی و اختصاص مرخصی زایمان در بخش‌های دولتی و صنعتی تصویب گردید.

جمع‌بندی و سرنوشت این قوانین
این اصلاحات حقوقی توانست در کمتر از ۱۵ سال، جایگاه قانونی زنان ایرانی را به یکی از پیشروترین وضعیت‌ها در منطقه خاورمیانه تبدیل کند، حتا تا آن زمان هنوز در کشورهای اروپایی محدودیت‌های حقوقی (اجتماعی و سیاسی) وجود داشت. با این حال، سرعت بالای این تغییرات از بالا به پایین و تقابل آن با سنت‌های ریشه‌دار مذهبی، یکی از محورهای اصلی اعتراضات سال ۱۳۵۷ شد؛ به طوری که بلافاصله پس از انقلاب، در اسفند ۱۳۵۷، اجرای **قانون حمایت خانواده** متوقف و ملغی اعلام گردید، سن ازدواج کاهش یافت و زنان از منصب قضاوت برکنار شدند.
****

قوانین مربوط به کار و کارگر در زمان محمدرضا شاه

اصلاحات قوانین کار و تأمین اجتماعی در دوران محمدرضا پهلوی، به‌ویژه از **اواخر دهه ۱۳۳۰ تا اواسط دهه ۱۳۵۰ خورشیدی**، تحولی بنیادین در روابط کارگر و کارفرما ایجاد کرد. هدف حکومت از این اصلاحات، هم‌زمان با صنعتی‌سازی سریع کشور، مهار نارضایتی‌های طبقاتی، پیشگیری از نفوذ جریان‌های چپ و کمونیستی در میان طبقه کارگر روبه‌رشد، و ایجاد ثبات در تولیدات صنعتی بود.

مهم‌ترین ایستگاه‌ها و محورهای این اصلاحات عبارت‌اند از:

۱. تصویب قانون کار جامع (اسفند ۱۳۳۷ / ۱۹۵۹ میلادی)
پیش از این تاریخ، نخستین قانون کار ایران در سال ۱۳۲۵ (در اوج فعالیت حزب توده و اتحادیه‌های کارگری) به صورت موقت تصویب شده بود. اما در سال ۱۳۳۷، قانون کار جدیدی به تصویب رسید که روابط صنعتی را برای سه دهه آینده نظام‌مند کرد:

- **ساعات کار و اضافه‌کاری:** حداکثر ساعات کار روزانه **۸ ساعت** و هفتگی **۴۸ ساعت** تعیین شد و برای ساعات اضافی، پرداخت حداقل ۳۵ درصد دستمزد بیشتر الزامی گردید.

- **ممنوعیت کار کودکان:** استخدام کودکان زیر **۱۲ سال** مطلقاً ممنوع شد و برای نوجوانان ۱۲ تا ۱۶ سال شرایط سخت‌گیرانه و ساعات کار کمتر پیش‌بینی گردید.

- **مرخصی‌ها و حمایت از زنان کارگر:** ۱۲ روز مرخصی استحقاقی سالانه با حقوق، و ۱۲ هفته مرخصی زایمان برای زنان کارگر به همراه ممنوعیت کارهای سخت و زیان‌آور برای زنان و نوجوانان تصویب شد.

- **نهادهای حل اختلاف:** شوراهای کارگاهی و هیئت‌های حل اختلاف سه‌جانبه (نمایندگان کارگر، کارفرما و دولت) برای رسیدگی به دعاوی اخراج و دستمزد تشکیل شدند.

۲. سهیم کردن کارگران در سود کارخانه‌ها (اصل چهارم انقلاب سفید – دی ۱۳۴۱)
این قانون یکی از جنجالی‌ترین و پیشروترین اصلاحات اقتصادی–اجتماعی آن دوره بود که با الگوبرداری از مدل‌های سرمایه‌داری رفاهی اروپا طراحی شد:

- **توزیع سود خالص:** کارفرمایان کارگاه‌های صنعتی و تولیدی موظف شدند پیمان‌های جمعی با نمایندگان کارگران ببندند و تا **۲۰ درصد از سود خالص سالانه** کارخانه را بر اساس سابقه و میزان مزد میان کارگران تقسیم کنند.

۳. گسترش سهام کارخانه‌ها به کارگران (اصل سیزدهم انقلاب سفید – مرداد ۱۳۵۴)
در پی جهش درآمدهای نفتی سال ۱۳۵۲ و رشد سریع صنایع بزرگ، حکومت گام را از «تقسیم سود» فراتر گذاشت و مالکیت سهام را مطرح کرد:

- **واگذاری ۴۹ درصد سهام بخش خصوصی:** کارخانه‌های بزرگ بخش خصوصی (که بیش از ۵ سال از بهره‌برداری آن‌ها گذشته بود) ملزم شدند **۴۹ درصد از سهام** خود را ابتدا به کارگران و کارمندان همان واحد و سپس به کشاورزان و عموم مردم بفروشند.

- **واگذاری ۹۹ درصد سهام کارخانه‌های دولتی:** مقرر شد تا ۹۹ درصد سهام شرکت‌های صنعتی دولتی (به استثنای صنایع مادر مانند نفت، ذوب‌آهن، مس و پتروشیمی) به کارگران و مردم واگذار شود. دولت برای این کار صندوق‌های اعتباری ایجاد کرد تا کارگران بتوانند با وام‌های کم‌بهره سهام کارخانه محل کار خود را خریداری کنند.

۴. تأسیس سازمان تأمین اجتماعی و بیمه‌های درمانی (۱۳۳۲ تا ۱۳۵۴)
موازی با قوانین کار، چتر حمایتی درمانی و بازنشستگی نیز از حالت پراکنده به یک نظام متمرکز تبدیل شد:

- **قانون بیمه‌های اجتماعی کارگران (۱۳۳۲ و ۱۳۳۹):** حق بیمه به صورت سه‌جانبه (کارفرما، کارگر و دولت) دریافت می‌شد و پوشش حوادث ناشی از کار، بیماری، ازکارافتادگی و بازنشستگی را تضمین می‌کرد.

- **قانون تأمین اجتماعی (تیر ۱۳۵۴):** با تصویب این قانون جامع، «سازمان تأمین اجتماعی» شکل گرفت و دامنه پوشش بیمه از کارگران کارخانه‌ها به کارمندان، اصناف و بخش‌های وسیع‌تری از مزدبگیران گسترش یافت و بیمارستان‌ها و درمانگاه‌های ملکی متعددی برای کارگران ساخته شد.

خلاصه تحولات قوانین کار (۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷)

سال تصویب	عنوان قانون / اصلاحیه	دستاورد کلیدی برای کارگران
۱۳۳۷ (۱۹۵۹)	قانون کار جامع	تثبیت کار ۸ ساعته، ممنوعیت کار کودکان زیر ۱۲ سال، مرخصی زایمان
۱۳۴۱ (۱۹۶۳)	سهیم کردن کارگران در سود (انقلاب سفید)	اختصاص تا ۲۰٪ سود خالص کارخانه به کارگران
۱۳۵۴ (۱۹۷۵)	قانون تأمین اجتماعی	یکپارچه‌سازی بیمه درمان، بازنشستگی و ازکارافتادگی
۱۳۵۴ (۱۹۷۵)	گسترش مالکیت واحدهای تولیدی	حق خرید تا ۴۹٪ سهام کارخانه‌های خصوصی توسط کارگران

****